

FÂRÂBÎ'NİN SİYÂSET FELSEFESİNDE PEYGAMBERİN YASA KOYUCULUĞUNUN TEMELİNDE MÜTEHAYYİLE GÜCÜ

Asiye AYKIT*

Öz

Yetkin bir mütehayyile ile temellendirilen nübüvvet teorisi Fârâbî'nin İslam düşüncesine özgün katkılarından birisidir. Bu makalenin amacı Fârâbî'nin siyaset düşüncesinde, peygamberin yasa koyuculuğunun temelinde yer alan mütehayyile kuvvesini incelemektir. Araştırmamızda peygamberin küllî hakikatleri yasalar şeklinde vaz'edilebilmesinin ancak yetkin bir mütehayyilenin temsil kabiliyeti ile mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayüstü âlemi oluşturan mufarik akıllardan taşan feyiz, nebînin mütehayyilesi vasıtasıyla ayaltı âlemi de inşa etmektedir. Bu sistemde mütehayyile kuvvesi, Faal Akıl'dan gelen feyzi müşahhaslaştırıp düzenleyen ve her seviyeden insanın idrak edebileceği hale getiren merkezi bir kuvvedir. Ma'kûlleri duyulur formlar şekline dönüştüren mütehayyile olmasa yasaların vaz'edilip insanlara ulaştırılması gerçekleşmemektedir. Üst ilkelerle irtibat kurmak için aynı zamanda nebînin yetkin bir nâtika gücünün de bulunması gerekmektedir. Çalışmamızda son olarak Faal Akıl'dan gelen feyzi temsil eden mütehayyilenin bu bağlamda nâtika kuvvesi ile olan irtibatı da yasa koyuculuk açısından sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fârâbî, Mütehayyile, Yasa, Peygamber, Siyaset.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı. e posta: asiye_sen@yahoo.com ORCID: 0000-0001-9142-9184.

Atıf/Cite as: Aykıt, Asiye. "Fârâbî'nin Siyâset Felsefesinde Peygamberin Yasa Koyuculuğunun Temelinde Mütehayyile Gücü". *Dini Araştırmalar* 24/60 (Haziran 2021), 35-60, <https://doi.org/10.15745/da.915911>

The Power of Imagination in al-Farabi's Political Philosophy based on Prophet's Law-Making

Abstract

The theory of prophet hood, based on a competent imagination, is one of the original contributions of al-Farabi to Islamic thought. The purpose of this article is to examine the imaginative power that underlies the prophet's law-making in al-Farabi's political thought. In our research, we have concluded that the prophet can put the universal truths in the form of laws only with the representation ability of a competent imaginary. Emanation, overflowing from the separate intellects that form the supralunary world, also constructs the sublunary world through the imagination of the prophet. In this system, the power of imagination is a central faculty that embodies and organizes the imaginary from *Active Mind* and makes it accessible to all levels of people. Without the imagination that transforms the reasonable into sensible forms, it is not possible to put laws and to deliver them to people. In order to be in contact with the higher principles, the prophet must also have a competent mental faculty. Finally, in our study, the connection of the imaginary, which represents the emanation coming from the Active Mind, with the intellect faculty in this context is also questioned in terms of law-making.

Keywords: al-Farabi, Imagination, Law, Prophet, Politics.

Summary

Al-Fârâbî's thought of politics is based on the idea of prophethood, which is at the center of legislation. The laws shaping the order in the sublunary world emerge in connection with *Active Mind*. Emanation, overflowing from the separate intellects that constitute the supralunary world, also constructs the sublunary world through the imagination of the prophet. "Politics", in the sense of the construction of the sublunary world, is formed around the laws brought by the prophet depending on the emanation. Therefore, the *First President*, who is inspired by the Active Mind, fulfills his managerial duty according to revelation as the most competent person in the society. In the theory of emanation, the relationship established with Active Mind also means establishing a connection with the *First Cause*. Competence for human beings is to reach the level that can be included in this hierarchy. The aim of the state is to bring the highest happiness to society. Happiness is achieved through the competence attained by achieving metaphysical awareness and living

accordingly. This goal is realized within the framework of laws derived from higher principles.

The need for a prophet as a lawmaker is based on two fundamentals: First of all, prophet brings knowledge / law about different areas at a level that ordinary people cannot comprehend. He brings information about subjects such as the attributes of Allah and the subjects of the hereafter that we cannot fully understand. Secondly, the rules that construct the moral and social life of man are shaped around the laws brought by the prophet. Therefore, laws shaped around the theory of prophet hood are both an epistemological and ontological need. In al-Fârâbî's thought system, these laws, which emerged in the person of the First President, will reach perfection not only the society in which he lives, but also the whole humanity.

Imagination has an important place in al-Fârâbî's thought system within the cognitive abilities enabling people to reach metaphysical truths. The adventure of existence through emanation, which takes place from top to bottom, continues from bottom to top with the superior understanding of the prophet. Thus, order has been established in both realms. The function of imaginative power within the forces of the soul is to organize and store data from the senses. At the same time, it receives and arranges the meanings that come to it from the mind according to its own ability. However, since it is a body-related force, it cannot accept the reasonable (ma'kulat) as it is. In this case, when the reasoning power gives him the reason he has, he imitates them by perceiving them as audible figures. Likewise, the imagination receives the reason from the Active Reason through imitation. Ordinary people imitate at different levels depending on the state of their imaginative powers. However, it takes place in the form of imitation (representation) for the prophet who is competent in imagination. Representation is committed in the same way it becomes concrete outside. Just as the meanings from the upper principles are realized and embodied outside, the meanings are represented in the imagination of the prophet. This is how the revelation that constitutes the laws is committed in imagination.

Al-Fârâbî explains the competence of the prophet's imagination as being open to the influence of the metaphysical world at all and the realization of imitation in the form of representation. He expresses that there is an excess in the imagination of the prophet for such a competence which an ordinary man hasn't. It is extremely important for the Prophet to be able to imagine his imagination as it is reasonable, to take the revelation from the Active

Reason and convey it to people. Just as the meaning becomes objectified in the emanation, this meaning turns into decrees in the imagination of the prophet. There is no intervention of the prophet here, his imagination takes the meaning at once and makes it concrete.

Al-Fârâbî states that the revelation, on the other hand, which we express in the form of law, takes place in two ways. In the first, the Active Mind makes the intellectual mind and brings it to the level of the exemplary mind. This information in the intellect faculty then passed on to the imagination. In this way, a person who is exposed to universal knowledge with a perfect mind is a philosopher. To Al-Fârâbî, these people are as “divine minded” people. In the second, the Active Reason envisions the imagination of the person, and this person is a prophet. Prophets also have a complete knowledge of the truth. They have an exceptional imaginative ability to take representations of the reasonable at once without the need for any scientific method. While the philosopher conveys the information he received from the Active Mind through the method of definitive proof; the prophet conveys the same information through representation and the method of persuasion.

Al-Fârâbî categorizes people who are subjected to revelation in two categories as philosophers and prophets according to the competence of his mind and imagination. Philosophers are people who have the knowledge of the truth, who know the truths of the beings at the rational level. In this way, the competent wise philosopher can grasp the basic moral and political principles, but cannot legislate. Since enacting laws takes place by transforming theoretical knowledge into moral and legal rules. Theoretical knowledge alone is not enough to do this. Prophets in the second group, who are subjected to revelation, have a general understanding of the truths of the beings. At the same time, they basically know the representations of these truths with their superior imaginations. Prophets can convey the reasonable to people from different levels in the society through representations. Through their superior imagination, they can produce laws in a certain social environment, but they do not have the ability to put laws that will appeal to all humanity. For this, it is necessary to know the reasonable in theoretical and practical philosophy. In the realization of revelation as law, the First President must be a philosopher-prophet who possesses both a superior intellect faculty and a competent imaginary. Al-Fârâbî regards the ability to build a political and social order in accordance with the knowledge of truth, that is, to make and implement laws, peculiar to these philosopher prophets. The collective truths obtained by

the power of faculty of intellect can only be included the form of laws with the representation ability of a competent imaginary. The position of the First Presidency, which is characterized as a philosopher prophet, is the highest point of moral and political competence.

Giriş

Fârâbî'nin siyâset teorisinin merkezinde yer alan mütehayyile gücü sudûr nazariyesindeki hiyerarşi içerisinde anlam kazanmaktadır. Sudûrda İlk Sebep'ten Faal Akıl'a kadar feyiz yoluyla meydana gelen ayüstü âlemdeki hiyerarşi, ayaltı âlemdeki varlıklarda da devam eder. Bu sistemde ayaltı âlemdeki varlıkların her türlü oluşumu ayüstü âlemdeki varlıkların etkisiyle açıklanmaktadır. Faal Akıl'la irtibatlı olarak ayaltı âlemdeki düzeni tesis edecek olan yasaları vaz'eden nübüvvet fikri sistemin belkemiğini oluşturmaktadır. Mufârık akıllardan taşan feyiz, nebînin mütehayyilesi vasıtasıyla ayaltı âlemi düzenlemektedir. Zira bu âlemin inşası anlamında "siyâset", feyze bağlı olarak nebînin getirdiği yasalar etrafında şekillenmektedir. Yetkin bir mütehayyile ile temellendirilen nübüvvet teorisi Fârâbî'nin İslam düşüncesine özgün katkılarından birisidir.

Fârâbî'nin sisteminde ideal yönetim, ilâhî tedbirin insani varlık sahasında uygulanabilir bir hale getirilerek peygamberin şahsında somutlaştırılmasıdır. İlk Neden'in evreni tedbir etmesine karşılık İlk Başkan olarak nitelenen peygamber de toplumdaki düzeni tesis etmektedir.¹ İlk Neden'in evrenin en yetkin varlığı olmasına karşılık İlk Başkan da toplumun en yetkin insanıdır. Devletin amacı toplumu en yüce mutluluğa ulaştırmaktır. Mutluluğa ise metafizik idrake ulaşmak ve buna göre davranmakla elde edilen yetkinlikle ulaşılır. Bu gaye yasalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. "Toplumda bu yasaları kim koyacak" sorusunun cevabı Fârâbî sisteminde "Nebî" dir. Nebî, âlemdeki tedbiri ve düzeni en mükemmel bir biçimde idrak eden ve bu bilgisini toplumda her seviyeden insana ulaştırarak onların da kendi imkânlarına göre yetkinleşmesini sağlayan ve buna uygun yasaları getiren kişi olmalıdır. Fârâbî'nin siyâset²

¹ "Allah farklı şekillerde hem âlemin yöneticisi hem de erdemli şehrin yöneticisidir. Hem bu iki tedbir arasında hem de âlemin parçalarıyla erdemli şehrin parçaları arasında bir uyum/tenasüb vardır": Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille*, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019), 66.

² Fârâbî'nin mütehayyile düşüncesi çerçevesinde nübüvveti rasyonel delillerle açıklama çabasının temelinde dönemine kadar ortaya çıkan peygamberlik müessesesini inkar eden farklı görüşler de etkili olmuştur. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Bayraktar,

düşüncesinde erdemli yönetim, doğrudan vahiyyle irtibatlıdır. Bireyi inşâ eden vahiy, aynı zamanda toplumu da organize etmektedir. Getirmiş olduğu vahiyyle tüm insanları tedbir etmesi itibariyle peygambere “İlk Başkan-Reîsü'l-Evvel” adını verir. Peygamberi, toplumun en erdemli kişisi olması sebebiyle bireyin kemâle ulaşması için en önemli örnek, medinenin erdemli hale gelmesi için temel unsur olarak sistemin merkezine yerleştirmiştir.

Faal Akıl nasıl ki gökcisimlerinin etkisiyle oluşan maddi varlıklara (karışımlara) sûret veriyorsa³ benzer şekilde birtakım ihtiyaçlar nedeniyle bir araya gelmiş insan topluluklarına da onların bir arada yaşamalarını mümkün kılan ilkeleri vermektedir. Vahiy olarak mütehayyileye gelen bu ilkeler aynı zamanda şeriat/yasalardır. Makalemizde “yasa” kavramı ile bireysel ve toplumsal hayatımızı düzenleyen nübüvvete dayalı “vahiy/şeriat” kastedilmektedir. Vahiy, Faal Akıl'dan insana feyzederek gelmektedir. Ancak Faal Akıl da Tanrı'nın varlığından taşmış mufârik akıllardan biri olduğu için sudûr hiyerarşisi içerisinde düşündüğümüzde vahiy Tanrı'dan gelmektedir. Başka bir ifadeyle vahiy, Tanrı'dan insana gelen bir bilgi akışıdır. İnsanın ulaşabileceği metafizik bilginin zirvesini oluşturan vahiyyle gelen feyiz, ayüstü âlemdeki hiyerarşi ve düzene benzer şekilde ayaltı âlemdeki hiyerarşi ve düzeni de tesis etmektedir.

Faal Akıl'dan gelen feyzi alabilmek için aynı zamanda nebînin yetkin bir nâtika gücünün de bulunması gerekmektedir. Ma'kûlatın bilgisine ulaşmak için Faal Akıl'la ittisal akıl sayesinde gerçekleşmektedir. Bu feyzi müşahhaslaştırıp düzenleyen ve insanların idrak edebileceği duruma getiren mütehayyile kuvvesi olmasa yasaların vaz'edilip insanlara ulaştırılması mümkün olamayacaktır.⁴ Araştırmamızda Fârâbî'nin düşüncesinde yasa koyuculuk açı-

İslam Felsefesine Giriş (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 83-84; Fârâbî'nin nübüvvet teorisinin doğu ve batıda etkili olduğu düşünürler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim Medkur, “Fârâbî”, çev. Osman Bilen, *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*, ed. M. Muhammed Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 58; Mehmet Aydın, Fârâbî'nin nübüvvet teorisine dayalı siyâset teorisinin, siyâset felsefesini ölümden kurtardığı ifade etmektedir: Mehmet Aydın, “Bir Medeniyet İnsanı (Filozofu) Olarak Fârâbî”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 5/ 643.

³ Yaşar Aydın, *Fârâbî* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 90.

⁴ Fârâbî'nin mütehayyile teorisi genellikle ahlâk, siyâset ve nübüvvet meseleleri hakkında yapılan çalışmalar içerisinde ele alınmaktadır. Mütehayyile kuvvesi İlk Başkan'ın vaz'ettiği yasaların ortaya konulmasında önemli bir yeri haizdir. Bu kuvve hem bireysel ahlâkın hem de toplumsal düzenin tesis edilmesi itibariyle Fârâbî'nin nübüvvet ve siyâset düşüncesinin merkezinde yer almaktadır. Bu sebeple müstakil bir çalışma konusu olmayı hak etmektedir. Mütehayyile kuvvesini farklı konular bağlamında ele alan çalışmalardan bazılarını

sından mütehayyile kuvvesinin rolünü incelemek maksadıyla öncelikle nefsin güçlerinden biri olarak tahayyül kuvvesinin diğer kuvvelerle irtibatı ve işleyişi açıklanacaktır. Daha sonra vahye muhatap olan nebînin mütehayyile kuvvesinin diğer insanlardan farklı olarak nasıl görev yaptığı ele alınacaktır. Son başlıkta ise, yasa koyuculuk açısından akıl yetisiyle birlikte mütehayyilenin fonksiyonu incelenecektir.

1. Nefsin Güçlerinden Biri Olarak Mütehayyile Gücü

Fârâbî düşüncesinde nefis, insanın fizik ve metafizik âlemlere dönük iki yönünü de içine alacak bir fonksiyon icra etmektedir. Nefsin “tabii cismin ilk yetkinliği”⁵ şeklindeki Aristocu tanımı, “bedeni tedbir eden manevi bir cevher”⁶ şeklindeki Platoncu tanımı Fârâbî’de görülmektedir. İlk tanım daha ziyade nefsin bedendeki fonksiyonlarını öne çıkarırken; ikinci tanım onun mahiyeti itibariyle bedenden farklı bir cevher oluşuna işaret etmektedir.

şöyledir: Yaşar Aydın, “Fârâbî’nin Siyâset Felsefesinde “İlk-Başkan (er-Reîs el-Evvel)” Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987); a.mlf., “Fârâbî’nin Nübüvvet Öğretisi”, *İslâmî Araştırmalar* 2/8 (1988); a.mlf., *Fârâbî’de Tanrı-İnsan İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000); Hatice Umut, “Fârâbî Felsefesinde İnsanlık Mahiyetinin Taşıyıcı Tikelinden Ahlâk ve Siyâsetin Öznesi Olan İnsana Geçişin Serüveni”, *İnsan nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*, ed. Ömer Türker – İbrahim Halil Üçer (İstanbul: İLEM Yayınları, 2019); Hümeyra Özturan, *Akl ve Ahlâk Aristoteles ve Fârâbî’de Ahlâkın Kaynağı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017); a.mlf., “Fârâbî ve İbn Sînâ’da Amelî Felsefe: Bir Mukayese”, *Nazarîyat* 5/1 (2019); Salih Aydın, “Fârâbî’nin Sisteminde Nübüvvet ve Filozofî”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011); Ömer Türker, *İslam’da Metafizik Düşünce Kindi ve Fârâbî* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020); Ömer Türker - İbrahim Aksu, “Fârâbî Felsefesinin Temel Erdemleri”, *Edebali İslâmiyat Dergisi* 2/4 (2018). Bu eserler çalışmamız çerçevesinde incelenmiş ve metin içerisinde ilgili kısımlara müracaat edilmiştir. Ayrıca İbn Sînâ’da mütehayyile kuvvesi hakkında müstakil bir çalışma bulunmaktadır: Gutas Dimitri, “İbn Sînâ Felsefesinde Hayal-Oluşturucu Güç (El-Mütehayyile) ve Aşkın Bilgi”, çev. M. Cüneyt Kaya, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/2 (2008). Bu çalışmaya da Fârâbî’ye getirilen eleştiriler bağlamında yeri geldikçe değinilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu konuda bir başka çalışma: M. Cüneyt Kaya, “Peygamberin Yasa Koyuculuğu: İbn Sînâ’nın Amelî Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27/2 (2009).

- 5 Fârâbî, “el-Mesâilu’l-Felsefiyye ve’l-Ecvibetu anhá”, el-Mecmû içinde (Kahire: 1907), 108. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hatice Umut, “Fârâbî Felsefesinde İnsan”, 308. Aristoteles, *De Animal/Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 77, II/2, 414a, 15.
- 6 Mahmut Kaya, “Fârâbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/ 151. Eflatun, *Timaios*, çev. Erol Güneş - Lütfi Ay (İstanbul: Çağdaş Yayıncılık, 2001), 45- 46d. Semavi nefislerden insani/iradi nefislere geçiş ve insani nefsin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Roger Arnaldez, “Fârâbî’nin Felsefî Sisteminde Nefs ve Âlem”, çev. Hayrani Altıntaş, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1978), 350-351,358.

42 • FÂRÂBÎ'NİN SİYÂSET FELSEFESİNDE PEYGAMBERİN YASA KOYUCULUĞUNUN TEMELİNDE MÜTEHAYYİLE GÜCÜ

Farabî nefsin algı güçlerini *duyu, mütehayyile ve akıl* olarak tasnif etmektedir. Duyusal algı, duyulur nesnenin sûretinin maddi bağıntıları içerisinde duyu organları tarafından algılanmasıdır. Mütehayyile gücü, duyulardan gelen duyulurları saklayıp koruyan, bunları tafsil ve terkip eden güçtür. Duyu verilerini, duyulur nesnelerin ortadan kalkmasından sonra da saklar ve duyu izlenimleri üzerinde düzenleme yaparak tasarrufta bulunur. Mütehayyile gücünün tahayyül ettiği şey, duyumsanan şeye uygun olabileceği gibi ondan farklı da olabilir (taklit). Duyusal sûretler tahayyül aşamasından geçtikten sonra maddeden soyutlanmış ma'kûl sûretler olarak akıl tarafından algılanır. Akıl, ma'kûlleri idrak eden güçtür. Bu güç bilmeye ve bu bilgiye göre amel etmeye dönük en üst seviyedeki algımızdır.⁷ Kuvveler hiyerarşisinde nâtika gücü mütehayyile de dâhil tüm kuvvelerin yöneticisi konumundadır. Bu kuvvelerle gerçekleşen idrak en üst seviyede akıl tarafından manaya dönüştürülecektir. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus mütehayyilenin duyulurları taklit etme özelliğidir. İleride açıklanacağı üzere onun bu özelliği ma'kûlatı duyulurlar şeklinde temsil edebilmesi noktasında da önemli olacaktır. Bu durum nübüvvetin her seviyeden insana aktarımı noktasında kilit rolü oynayacaktır.

Mütehayyile duyulurlardan gelen sûretleri düzenlediği gibi akıldan kendisine gelen ma'kûlleri de farklı şekillerde düzenler ve muhafaza eder. Ma'kûlleri idrak eden insana has nâtika gücü insanın bilmeye ve buna göre eylemde bulunmaya yönelik kuvvelerinin en üst aşamasını oluşturmaktadır. İnsânî akıl, ilk başta maddeye yerleşik bir heyettir,⁸ cevheri bakımından bilfiil

⁷ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 133-135, 137; a.mlf., *Siyâsetü'l-Medeniyye*, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020), 22. Kuvveler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *Fârâbî*, 101-102; a.mlf., *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, 83-87. Bu tasnifte dikkatimizi çeken şey, mütehayyile gücünün İbn Sînâ'da farklı kuvveler şeklinde ifade edilen sûretleri düzenleme ve koruma güçlerinin tamamının fonksiyonlarını yerine getirmesidir. Onun bu özelliği daha sonra ele alacağımız nübüvvet meselesini incelerken önem arz edecektir. Fârâbî sisteminde duyu, mütehayyile ve akıl yetileri aynı zamanda duyusal, tahayyüli ve akli olmak üzere bilginin üç boyutuna işaret etmektedir. Bunlardan her biri farklı mertebelerdeki sûretlere de tekabül etmektedir. İbn Sînâ'da iç güçler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ/et-Tabîiyât/en-Nefs*, thk. G. C. Anawati (Kahire: 1975), 35-37; Ali Durusoy, *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri* (İstanbul: İFAV, 1993), 98-125.

⁸ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 161; a.mlf., *Siyâsetü'l-Medeniyye*, 24-26. Fârâbî'nin hiyerarşik sisteminde nefsin kuvvelerinden beslenme, duyu ve mütehayyile güçleri bedene de hizmet etmekle birlikte, en temelde akla hizmet etmek için vardır. Akletme gücü de nazarî ve amelî iki kuvveye sahiptir. Bunlardan amelî kuvve nazarî kuvveye hizmet etmektedir. Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 165. Burada insani aklın ilk başta maddede bir heyet olarak bulunması, ona biçim vermesi, onun insan sûretini kılması yönüne de işaret etmektedir. İlk başta maddeyle birlikte bulunan akıl daha sonra maddeden uzaklaştıkça insan yetkinleşmekte ve en yüksek mutluluğa ulaşabilmektedir. İbn Sînâ'nın nefis tanımında maddede bir heyet olması

akıl değildir. Ma'kûller onda hâsıl olduğunda bilfiil olur. Yani akıl, ma'kûl sûretlerle aktif bir ilişki içerisinde oluncaya kadar bu sûretleri almaya hazır maddi bir yatkınlık olarak bulunmaktadır. Yetkinleştikçe maddeden/bedenden bağımsız olarak var olabileceği mertebelere ulaşır. Ayrıca sadece bilgisi itibariyle değil zâtı itibariyle de bilkuvve akıldır. Her iki açıdan da bilfiil hale gelmesi için kendi başına yeterli değildir. Onu kuvveden fiile intikal ettirecek olan şey Faal Akıl'dır.⁹ Faal Akıl'dan nâtika gücüne gelen feyzin müşahhas ve mufassal hale gelmesi mütehayyilenin temsil kabiliyeti sayesinde mümkün olmaktadır.

Yasayı oluşturacak olan feyzin akla gelmesi ne şekilde mümkün olacaktır? Farabi'ye göre maddi akıl(heyulânî akıl, münfail akıl) varlıkların sûretleri ile karşılaşmadan önce kuvve halinde bulunmaktadır. Kuvve halinde bulunan ma'kûller, akıl tarafından maddelerinden soyutlanarak kavrandığında hem bu düşünümler hem de akıl bilfiil hale gelmektedir. Böylelikle duyusal sûretler ma'kûl sûretlere dönüştüğü gibi akıl da bilkuvve halden bilfiil hale gelir. Bu aklî seviyede bilfiil akıl ve bilfiil ma'kûller tek bir öze dönüşür. Aklın ma'kûlleri kavrama ve bilfiil hale gelme durumu ma'kûl sûretlerin tamamının kavranmasına kadar devam eder ve akıl tamamıyla bilfiil hale gelir. Müstefad akıl denilen bu aşamada daha önce maddelerinden soyutlanarak kavranan ma'kûl sûretler maddelerinden ayrı bilfiil ma'kûller olarak aklın objesi hainle gelirler. Bu seviye insani aklın ulaşabileceği en üst seviyedir. Bu mertebede akıl, maddeden tamamen bağımsız olarak ma'kûlleri kavrar. Aynı zamanda ayüstü âlemde maddeden ezeli ve ebedi olarak ayrı bulunan bilfiil ma'kûlleri

şeklinde bir ifade yer almamaktadır. İbn Sînâ'nın nefis tanımları için bkz: Hümeýra Özturan "Fârâbî ve İbn Sînâ'da Amelî Felsefe", 15. Ayrıca Farabi'de akıl ve nefis kavramları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Enver Uysal, "Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlakî İçeriği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004).

9 Fârâbî Faal Akıl'ı "zâtları bakımından ma'kûl olmayan şeyleri ma'kûl kılan, cevheri belli bir türde bilfiil akıl olan ve maddeden ayrı bir varlık" şeklinde tanımlar. Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 161; a.mlf., *Siyâsetü'l-Medeniyye*, 24. Mübahat Türker Küyel, Fârâbî'nin siyâset teorisini dayandırdığı Faal Akıl'ı Ay'ın akli olarak ifade eder. Ay'ın ise eski Türklerin inançlarında Tanrı mesabesinde olduğunu, Faal Akıl'ın yeri olarak ayın değişen ve değişmeyen iki âlemin sınırında bulunduğunu, hareketleriyle değişmeyi gösteren ancak kendisi değişmeyen bir varlık olduğunu belirtir. Bu sebeple Fârâbî felsefesinde merkezi bir konumda olduğunu ifade eder: Mübahat Türker Küyel, "İbn Sînâ'nın "Al-'Akl Al-Fa'âl"ine Bir Adım Olarak Fârâbî'de Siyâset", *İbn Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı*, der. Aydın Sayılı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 832. Fârâbî'nin siyâset düşüncesinde Faal Akılın insanı bilgeliğe, toplumu da bu bilgeliğe dayalı olarak mutluluğa ulaştırmaktadır: Mübahat Türker Küyel, "Fârâbî ve Siyâset", *IX. Türk Tarih Kongresi*, 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 606.

44 • FÂRÂBÎ'NİN SİYÂSET FELSEFESİNDE PEYGAMBERİN YASA KOYUCULUĞUNUN TEMELİNDE MÜTEHAYYİLE GÜCÜ

de kavrayabilecek duruma gelmiştir. Mufârik akıllar içerisinde insana en yakın akıl olan Faal Akıl ile müstefad akıl arasında hiçbir mertebe kalmaz. Faal Akıl'ın feyzini almaya tam anlamıyla uygun hale gelir. Bu seviyeyi Fârâbî “*kendisine Faal Akıl'ın yerleştiği/hulul ettiği insan*”¹⁰ şeklinde ifade eder. Fârâbî bu seviyede bulunan peygamberlerin ma'kûlü ma'kûl olarak idrak ettiğini ifade edecektir. Faal Akıl'ın feyzine muhatap olan peygamberin akıldığı ma'kûlleri mütehayyilenin temsil kabiliyetiyle birlikte yasaya dönüştürerek insanlara ulaştırabilecektir.

Faal Akıl, burada vahiy ve ilhamların, sosyal düzeni sağlayan kanun ve şeriatların kaynağı olmaktadır. “Faal Akıl, İlk Sebep'in varlığından feyiz eden bir şey olduğu için onun aracılığıyla insana vahyedenin İlk Sebep olduğu söylenebilir.”¹¹ Burada İlk Sebep'ten itibaren hiyerarşi doğru bir şekilde kurulduğunda, her mertebedeki varlık yetkinliği tam olarak gerçekleştirdiğinde, artık onu bir üsttekine nispet etmekle, en baştakine nispet etmenin farkı yoktur. Bu durumda vahiy Allah'tan almakla, Faal Akıl'dan almak aynı şey olmaktadır.

Faal Akıl'dan bilgi akışının gerçekleşmesi için ontik farklılığın aşılması gerekmektedir. Fârâbî bunun için maddeden uzaklaşmayı şart koşar. Bir şeyin akıl olmasına ve bilfiil düşünmesine engel olan maddedir.¹² İnsanın maddeden uzaklaşarak nazarî yetkinliği elde etmesini ve bilfiil akıl haline gelebilmesini Fârâbî en yüksek mutluluk/saadet-i kusvâ olarak ifade eder. Buna göre mutluluk, “*insan nefsinin varlığını sürdürmede herhangi bir maddeye ihtiyaç duymayacağı bir varlık yetkinliğine ulaşmasıdır. Bu seviyeye ulaşan insan cisimlerden uzak olan şeyler, maddeden ayrık cevherler arasına girmesi ve ebedi olarak bu hal üzere kalması demektir.*”¹³ Fârâbî için mutluluğa ulaşmanın yolu, başlangıçta maddede bir heyet olarak bulunan insani nefsin, nazarî yetkinliğe ulaşarak maddeye ihtiyaç duymayacağı bir mertebeye gelmesidir. Zaten, aklın maddede/bedende bulunmasının amacı da bu kemâl seviyesine ulaşmak için bedeni tedbîr etmektir. Fârâbî ahlâk ve siyâset felsefesini bu mutluluk görüşü

¹⁰ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 196, 198. İnsani aklın gelişim aşamaları ve Faal aklın etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aydınlı, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan*, 94-97; Ian Richard Netton, *al-Farabi and His School* (London: Routledge, 1992), 47-50.

¹¹ Fârâbî, *Siyâsetü'l-Medeniyye*, 118.

¹² Aydınlı, “Nübüvvet”, 39.

¹³ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 165; a.mlf., *Siyâsetü'l-Medeniyye*, 19. Fârâbî için mutluluk, biyolojik ve maddi ihtiyaçların karşılanması olmayıp akılla ve akla uygun yaşamının sonunda kazanılan en yüksek bilgi ve ahlâk donanımıyla kazanılabilecek ruhi bir yetkinliktir: Nejdî Durak, *Platon ve Fârâbî Felsefesinde Erdem Kavramı* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009), 178.

üzerine inşa etmiştir. Her insan mutluluğun ne olduğunu ve bu konuda ne yapılması gerektiğini kendi başına bilemez. Bu amaca ulaşmak için bir öğretmen (muallim) ve kılavuza (mürşid) ihtiyacı vardır. Bu noktada en erdemli kişi olan nebînin metafizik hakikatleri yasa şeklinde insanlara ulaştırarak onları “mutlu kılmak” gibi bir görevi bulunmaktadır. İlk başkan olan peygamberin getirdiği yasalar, mütehayyile kuvvesi aracılığıyla nazarî mutluluğa ulaşma yollarını her seviyeden insanın anlayabileceği ve uygulayabileceği şekilde düzenlemektedir.

2. Nübüvvetin Temelinde Mütehayyile Gücü

Fârâbî'nin düşünce sisteminde mütehayyile gücüne bağlı olarak açıkladığı nübüvvet teorisi, İslam düşüncesine özgün katkılarından birisidir. Nübüvvetle birlikte mütehayyile fikri, sudûr teorisi içerisindeki varlık hiyerarşisi ile irtibatlı olarak ele alınmaktadır. Sudûrda Vâcibu'l-Vucud'dan Faal Akıl'a kadar oluşan ayüstü âlemdeki hiyerarşi, Faal Akıl'dan itibaren ayaltı âlemdeki varlıkların inşasına kadar devam eder. Bu sistemde ayaltı âlemdeki varlıkların her türlü oluşumu ayüstü âlemdeki varlıkların etkisiyle açıklanmaktadır. Faal Akıl'la irtibatlı olarak ayaltı âlemdeki düzeni tesis edecek olan yasaları vaz'eden nübüvvet fikri sistemin belkemiğini oluşturmaktadır. Ayüstü âlemi oluşturan mufârik akıllardan taşan feyiz, nebînin mütehayyilesi vasıtasıyla ayaltı âlemi de inşa etmektedir. Zira bu âlemin inşası anlamında “siyâset”, feyze bağlı olarak nebînin getirdiği yasalar etrafında şekillenmektedir.

Fârâbî'nin epistemolojisinde mütehayyile, duyumlama ve akletme gücü arasında aracı bir kuvvedir. Mütehayyile, bir taraftan duyum gücünden gelen duyulurları alır ve düzenler, akıl gücüne iletir, diğer yandan da akıldan gelen verileri de alır müşahhas hale getirir ve düzenler. Aynı şekilde arzu gücüne de destek vererek onunla da meşgul olur. İnsan uyanık durumdayken mütehayyile sürekli duyum, akıl ve arzu güçleri ile meşguldür. Ancak uyku durumunda insanın bu üç gücü fiillerini yapmadığında mütehayyile bunlara ait izlenimlerden uzaklaşarak kendi başına kalır. Böylece, kendisinde mahfûz olan duyulurların izlenimlerine geri döner, bunları tafsil ve terkip eder. Mütehayyilenin birinci görevi duyulurlardan gelen izlenimleri saklamak ve onları düzenlemektir. Bunun yanında nübüvvet açısından önemli ikinci bir görevi daha vardır: *Muhâkâ/Taklit*. Bu yeti nefsin güçleri içerisinde sadece mütehayyileye hasır. Mütehayyile, beslenme gücünden, beş duyardan, akıl ve arzu gücünden gelen verileri taklit edebilir. Mütehayyilenin duyulurları ve ma'kûlatı taklit etmesi farklı şekillerde olmaktadır:

2.1. Duyulurları Taklit

Fârâbî mütehayyilenin duyulurları taklit etme özelliğini şu şekilde ifade eder: “*Mütehayyile gücüne etki eden şeyi kabul etmek mütehayyilenin cevherinde varsa, ayrıca onun cevherinde bu şeyi kendisine geldiği gibi kabul etmek varsa bunları iki şekilde kabul eder: Birincisi kendisine iletildiği gibi olduğu haliyle kabul etmesidir. İkincisi ise kendisine gelen duyulurları, nezdinde mahfuz olan duyulurlarla taklit ederek kabul etmesidir.*”¹⁴ Mütehayyile bedenle irtibatlı hayvânî kuvvelerden biri olduğu için beş duyudan kendisine gelen duyuları olduğu gibi alabilme kabiliyetine sahiptir. Bu duyulurları olduğu gibi alabileceği gibi taklit ederek de alabilir. Tıpkı bir ressam gibi kendisine gelen duyulardan yeni şeyler üretebilir ya da onları taklit edebilir. Buradaki taklit, kopyalama değil yeniden üretme şeklinde anlaşılmalıdır. Yani taklit, farklı duyulur formlar üretme becerisidir. Mesela mütehayyile “kudret”i, aslan olarak yahut farklı bir sürü form şeklinde taklit edebilir.

Mütehayyile bedendeki bir hey’et ve sûret olduğu için taklit ederken kişinin mizâcî yapısından etkilenir. Mizacında baskın unsur ne ise (toprak, hava, ateş, su) yaptığı taklitler ona göre şekillenir. Bu güç aynı zamanda nefsânî bir güç olduğu için bedenin kendisinde oluşturmaya çalıştığı mizacı, cismani tabiatların mizaçları kabul şekline göre değil kendi tabiatının kabul şekline göre kabul eder. Mesela nemli bir cisim başka bir cisme etki ederse o cisim de nemli olur. Ancak mütehayyile rutubet etkisi altında kaldığında rutubetli olmaz. Fakat rutubeti duyulurlardan taklit ettiği şey üzerinden kabul eder. Nasıl ki akletme gücü rutubetin mahiyetini kabul ediyorsa, mütehayyile de kendi cevheri ve istidadına göre o şeyi kabul eder. Bunu yaparken de bedenin mizacından etkilenir.¹⁵ Burada mizacın durumunun mütehayyilenin görevini yerine getirmesinde etkili olduğu görülmektedir.

¹⁴ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 175.

¹⁵ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 175. Fârâbî felsefesinde mizacın nefsin kuvvelerinin işleyişine etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Sümeyye Parıldar, “Fârâbî Felsefesinde Mizaç Teorisi”, *İslâm Düşüncesinde Mizaç Teorileri*, ed. Zahit Tiryaki – Kübra Bilgin Tiryaki (İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2016), 88-93. Mizacın kuvvelerin işleyişine olan etkisi, duyuların ötesindeki ma’kûlatın bilgisini temsil noktasında vahiy alan ve yasa koyucu durumda bulunan peygamberin mütehayyilesi söz konusu olduğunda oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Fârâbî ma’kûlleri olduğu gibi aktarmada vahiy alan peygamberin mütehayyilesinin mükemmelliğini esas alır. Bu durumun mümkün olması mizacının da tam ve mutedil olmasını gerektirmektedir

2.2. Ma'kûlu Taklit

Mütehâyîyle bedendeki bir hey'et olduğu için duyulurları olduğu gibi kabul etme kabiliyetine sahiptir. Ancak ma'kûlâtı olduğu gibi kabul etmek mütehâyîyilenin cevherinde olmadığı için onu, kendisini taklit etme özelliğine sahip olan duyulurlardan nezdinde mahfûz bulunan şeylerle taklit ederek kabul eder.¹⁶ Akıl nesnelere mahiyetini idrak edebilmektedir. Ancak mütehâyîyle bunu yapabilecek kabiliyette olmadığı için akletme gücü kendisinde bulunan ma'kûlleri mütehâyîyleye verdiği onları taklitleri olan duyulurlarla kabul eder. Normal insanlar mütehâyîyle kuvvelerinin durumuna göre taklidi farklı seviyelerde yaparlar. Mütehâyîyle yetkinse taklit, mislini getirmek şeklinde (temsil)¹⁷ gerçekleşir. Temsil aynıyla, dışta nasıl somutlaşıyorsa öylece teşahhus etmektedir. Yasaları oluşturan vahyin mütehâyîylede teşahhus etmesi bu şekilde gerçekleşmektedir. Mütehâyîyle temsil edecek kabiliyette değilse taklit farklı seviyelerde ortaya çıkmaktadır. Normalde taklitte birebir benzerlik olmak zorunda değildir. Ancak nübüvvet söz konusu olduğunda, üst ilkelere gelen manaların bu âlemde tahakkuk edip cisimleşmesi gibi, bu manaların mütehâyîylede temsil edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu durumda tahayyül, ma'kûlün misallerle temsil edilmesidir. Peygamberin mütehâyîyilesinin mükemmelliğine bağlı olarak ma'kûlü olduğu gibi tahayyül edebilmesi, onun vahyi Faal Akıl'dan alması ve insanlara ulaştırması noktasında son derece önemlidir. Nasıl ki sudûrda anlam nesneleşiyorsa, bu anlam peygamberin mütehâyîyilesinde hükümlere dönüşmektedir. Burada nebînin herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir, onun mütehâyîyilesi manayı def'aten almakta ve müşahhas hale getirmektedir.

Nübüvvet, varlık feyzinin manadan maddeye dönüşme sürecinin zorunlu bir sonucudur. Nasıl ki varlık feyzi her mertebeye, o mertebeye uygun şekilde nesneleşiyorsa yani, aklî varlık seviyesinde akıllara, ardından nefislere, sonra da cisimlere ve harekete dönüşüyorsa Faal Akıl'dan gelen feyiz de peygamberin mütehâyîyilesinde duyulur sûretlere, ardından söz ve eylemlere dönüşmektedir. Bu bağlamda vahiy, feyzin nefis ve cisim seviyesinde dış dünyadaki tahakkuk süreçlerine paralel şekilde peygamberin idrak güçlerinde sûretleşmesi demektir.¹⁸ Mütehâyîyilenin üst ilkelere gelen manaları tıpkı dış dünyada tahakkuk ettiği gibi doğru bir şekilde tahakkuk ettirebilmesi için kişinin

¹⁶ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 175.

¹⁷ "Din, bir şeyin kesin bilgisine ulaşmayı mümkün kılan şeyin misalinin içermektedir." Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille*, 24; a.mlf., *Siyâsetü'l-Medeniyye*, 132.

¹⁸ Ömer Türker, *İslam'da Metafizik Düşünce Kindi ve Fârâbî*, 259.

mizacının ve ahlâkının buna imkân verecek mükemmellikte olması gerekir. Doğuştan sahip oldukları mizaçları ve elde etmiş oldukları ahlâkî yetkinlikleri onların vahyi üst ilkelere olduğu gibi alıp insanlara ulaştırmalarını sağlamaktadır. Bu iki özellik onları diğer insanlardan ayırmakta, yasa koyuculuklarının temelini oluşturmaktadır.

Mütehayyilenin ma'kûlleri alması hangi yollarla gerçekleşmektedir? Fârâbî Faal Akıl'dan mütehayyilenin feyiz almasını iki şekilde açıklamaktadır: İlkinde Faal Akıl nazarî ya da amelî akla feyzeder, mütehayyile de oradan ma'kûlleri kendi kabiliyetine göre alır. İnsandaki amelî akıl, şimdi ve geleceğe dair tikelleri bilme, nazarî akıl ise yapıma özelliği bulunmayan ma'kûlleri akletme gücüne sahiptir. Mütehayyile gücü akletme gücünün her iki türüyle de ilişki içerisinde.

Faal Akıl, nazarî ve amelî aklın alanına ait ma'kûlleri mütehayyileye verdiği gelen feyiz bir anlama ya da tikel bir olaya aittir. Nazarî aklın objelerinin oldukları gibi tahayyül edilmesi mümkün olmadığı için bu ma'kûller, kendilerine uygun duyulur formlar şeklinde taklit edilerek kabul edilir. Amelî akla ait olan tikellerle ilgili ma'kûller ise bazen oldukları gibi bazen de başka duyulurlarla taklit edilerek kabul edilir. Faal Akıl'ın mütehayyilede oluşturduğu bu tikellerin bir kısmı şimdiye bir kısmı geleceğe aittir. Faal Akıl'ın uykudayken mütehayyileye verdiği bu tikeller *sadık rüyalar*dır. Ma'kûller ise ilahi şeylere delalet eden *kehanetler*dir.¹⁹ Burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus bulunmaktadır. Aslında Faal Akıl'da tikel nesnelere, olayların bilgisi bulunmaz. Dolayısıyla gelen feyizle olayın bilgisi gelmemektedir. Mütehayyile kabiliyeti gereği, tıpkı nâtika kuvvesinden gelen ma'kûlleri somutlaştırarak kabul ettiği gibi, Faal Akıl'dan nazarî ve amelî akıl aracılığıyla gelen feyzi de somut olayın bilgisine dönüştürmektedir.

Mütehayyilenin Faal Akıl'la ilişkisinde ikinci yol feyzin doğrudan mütehayyileye gelmesidir. Tahayyül gücü sadece nazarî ve amelî akılla değil doğrudan Faal Akıl'la ilişki içerisinde olabilir. Düşünme yetisine ait ma'kûlleri mütehayyile kendi imkânları içerisinde biçimlendirerek alır. Genellikle mütehayyile bu irtibatı kendisi ile baş başa kaldığı uyku zamanlarında kurabilmektedir. Ancak uyanırken de bu irtibatı kurabilmek üstün bir mütehayyile ile mümkün olmaktadır:

Mütehayyile gücü son derece güçlü ve yetkin olan insanlar, uyanırken duyulurlar onu tamamen işgal edecek şekilde ele ge-

¹⁹ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 179; a.mlf., *Siyâsetü'l-Medeniyye*, 20.

çirmez ve akletme gücünün hizmetine sokmazsa, duyulurlarla meşgul olup akletme gücüne de hizmet etmekle birlikte, onda mütehayyile gücünde kendisine has fiillerini yapmasına imkan veren bir *fazlalık* bulunur. (Yani duyu ve akıl ile irtibatı devam ederken aynı zamanda bunlardan bağımsız olarak da mütehayyile faaliyet gösterebilir.) Bu durumda mütehayyile gücü, Faal Akıl'ın kendisine verdiği şeylerin çoğunu, bu şeyleri taklit eden gözle görünür duyusallarla *temsîl (taklit)* eder. Mütehayyilede tahayyül edilen bu şeyler geri döner ve ortak duyu gücünde ortaya çıkarlar/irtisam. Onların resimleri ortak duyuda hasıl olduğunda görme gücü bu resimlerden etkilenir ve böylece onlar bu güçte yer ederler/irtisam. Görme gücünde yer edenlerin resimleri gözden gelen görme ışınlarıyla görmeyi birleştiren aydınlık havada belirir. Bu resimler havada belirince, havada bulunan şey (imaj/resim) tekrar döner ve gözdeki görme gücünde yeniden ortaya çıkar ve bu da ortak duyuya ve mütehayyile gücüne yansır. Bunların hepsi birbirleriyle bitişik olduğu için, Faal Akıl'ın verdiği bu tür şeyler bu insan için görülür şeyler haline gelir.²⁰

Fârâbî, peygamberin mütehayyilesinin uyanıkken Faal Akıl'la irtibat kurup bilgi alabilmesi için normal insanlarda bulunmayan bir *fazlalık* bulunması gerektiğini ifade eder. Bu üstünlük sayesinde peygamberin mütehayyilesi hem uyku hem de uyanıklık durumlarında metafizik dünyanın etkisine her an açık hale gelebilmektedir. Burada -üstün natıka gücü de bulunmakla birlikte- nebinin mütehayyilesi vahyi def'aten Faal Akıl'dan alıp temsil edebilmektedir. İkinci aşama olan temsil esnasında mütehayyileye Faal Akıl'dan gelen feyiz duyulurlarla taklit edilmektedir. Böylelikle hayali bir obje gözle görülebilir bir objeye dönüşmüş olmaktadır. Burada nebinin mütehayyilesinin iki temel işlevi söz konusu olmaktadır: Birincisi Faal Akıl'dan vahyi her an alabilir durumda olması, ikincisi ise aldığı vahyi duyulur formlar şekline dönüştürebilmesi. Tüm bu faaliyetler def'aten gerçekleşmektedir.

Mütehayyile gücü çok güçlü ve yetkin olan peygamberler, uyanıkken de Faal Akıl'dan olmuş ve olacak olan tikelleri veya onların duyulur taklitlerini, ayrık ma'kûllerin ve bütün diğer üstün mevcutların taklitlerini alabilir ve onları görebilir. Böylece peygamberler, aldığı ve gördüğü tikeller vasıtasıyla

²⁰ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 180. İbn Sînâ'da benzer açıklamalar için bkz: Dimitri Gutas, "İbn Sînâ Felsefesinde Mütehayyile", 161-162, 167. Farabî'de ma'kûlün burhânî yöneme ihtiyaç duyulmadan bilinmesi, mükemmel bir mütehayyile ile açıklanmaktadır. İbn Sînâ buna ma'kûlün def'aten kavranması, hads, sezgi demektir: Ömer Türker, *İslam felsefesi-ne Konusal Giriş* (Ankara: Bilay Yayıncılık,2020), 243.

şimdi olan ve ileride meydana gelecek olan şeylere ilişkin nübüvvete sahip olur. Aynı zamanda aldığı ma'kûller vasıtasıyla *ilâhî şeylere* ilişkin nübüvvete de sahip olur. Bu mütehayyile gücünün ulaşacağı mertebelerin en mükemmelidir.²¹ Gelen vahiy tikel olaylara dair şimdi ve geleceğe dair haber verme şeklinde olabileceği gibi, ma'kûlün temsili şeklinde de olabilmektedir.

Fârâbî akla ve mütehayyileye gelen iki tür vahyi, nebînin/ilk başkanın iki temel özelliği olarak şu şekilde ifade eder: Birinci türde Faal Akıl, münfail akla feyezân eder ve müstefad akıl seviyesine getirir. Bu şekilde külli bilgilere muhatap olan kişi filozof/hakimdir. İkincisinde ise, Faal Akıl kişinin mütehayyilesine feyezân eder, bu kişi de peygamberdir. Peygamberler de bilcümle hakikat bilgisine sahiptirler ancak onlarda, herhangi bir bilimsel yöneme ihtiyaç duymadan ma'kûllerin temsillerini def'aten alabilecek istisnai bir mütehayyile kabiliyeti bulunmaktadır.²² Filozof, Faal Akıl'dan aldığı bilgileri burhânî metodla aktarırken, peygamber aynı bilgileri temsille ve iknâf yöntemle aktarır. Burada Fârâbî vahye muhatap olan insanları, aklının ve mütehayyilesinin yetkinliğine göre Faal Akıl'la muhatap olan filozoflar ve peygamberler şeklinde iki kategoride ele almaktadır. Fârâbî sisteminde İlk Başkan, hem yetkin bir mütehayyile ile dini kaidelere doğrudan muhatap olarak onları temsil edebilecek hem de yetkin bir akılla bu kaidelerin sebeplerine vakıf olabilecek şekilde vahyin her iki türüne de muhatap olmalıdır. Tüm insanlara hitap edecek olan *filozof peygamber* şeklinde nitelediği *İlk Başkanlık* makamı bu yönüyle yetkinliğin zirvesidir. Bu şekilde İlk Başkan için vahyin yasa olarak tahakkukunda hem nâtuka gücünün hem de mütehayyile gücünün yetkin olması gerektiği vurgulanmaktadır.

3. Yasa Koyuculuğunun Temelinde Mütehayyile Gücü

Fârâbî'nin siyâset teorisi, mutluluğu gerçek anlamda temin edecek olan hakikat bilgisine ulaşmayı sağlayacak bir toplumsal düzen inşa etmek şeklinde tebartiz etmektedir. Yasalar da bu gayeyi ve düzeni tesis etmesi itibarıyla

²¹ Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 181.

²² Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 197. Gutas İbn Sînâ'nın mütehayyile kuvvesini incelediği makalesinde, Fârâbî'nin Faal Akıl'ın mütehayyileden doğrudan feyiz alması fikrini eleştirmektedir: Dimitri Gutas, "İbn Sînâ Felsefesinde Mütehayyile", 165-171. Fârâbî burada Faal Akıl'dan mütehayyileye feyiz alan peygamberin de bilcümle ma'kûlât bilgisine sahip olduğunu farklı yerlerde belirtmektedir. Ancak mütehayyile gücünün yetkinliği sayesinde herhangi bir çabaya gerek kalmaksızın ma'kûllerin temsillerini def'aten alabilmektedir. Bu peygamberlere has bir durumdur. Ayrıca yasa koyuculuk söz konusu olduğunda Fârâbî İlk Başkan olan nebînin hem akıl hem de mütehayyile gücünün yetkinliğine dikkat çekmektedir. Bu durum bir sonraki başlıkta incelenecektir.

esastır. Böylelikle siyâset hakikat bilgisine göre düzenlenmiş olacaktır. Yasaları vaz'edecek ve uygulayacak olan İlk Başkan'ın hem hakikat bilgisine hem de bu bilgiyi önce kendisinde sonra da toplumda uygulama becerisine sahip olması gerekmektedir. Hakikatin bilgisine sahip olabilmek için nazarî ve amelî açıdan nâtika gücünün yetkinleşmiş ve Faal Akıl'la ittisal etmiş olması gerekmektedir ki Fârâbî bunu yöneticinin filozof olması ile açıklar. Ancak yasayı vaz'edebilmek, amelî ve nazarî bilgiyi ahlâki ve hukukî kurallara dönüştürebilmek için filozof olmak yeterli değildir. Küllî bilgilerin her seviyeden insana ulaştırılabilmesi için bu hakikatlerin temsilini ortaya koyacak yetkin bir mütehayyileye ihtiyaç vardır. Amelî-nazarî açıdan nâtika gücünü ve yetkin bir mütehayyileyi yöneticiliğin esas şartı olarak koyan Fârâbî, yasaları vaz'ederken ve uygularken bu iki özellikten hangisini merkeze almaktadır? Bu iki kuvve açısından bir öncelikten bahsedebilir miyiz? Mütehayyile ve nâtika gücünün yasaları vaz'etmede ve uygulamadaki rolleri nedir? Bu başlık altında mütehayyile gücünün işlevini yasa koyuculuk açısından inceleyeceğiz. Fârâbî siteminde mütehayyile kuvvesi nâtika gücü ile birlikte işlevsel hale gelebildiği için her iki kuvveyi de birbirlerine olan tesirleri açısından ele alacağız.

Fârâbî, akıl (nazarî, amelî akıl) ile mütehayyilenin, ilahî yasaları/şeriatini idrak etme ve vaz'etmedeki rolünü şu şekilde ele alır:

Amelî felsefesinin sağladığı iradeye bağlı olan şeylerin akılsallarını fiilen varlığa getirmeye çalışan bir insanın, onların fiili varlığını mümkün kılacak şartlar tayin edilir edilmez, iradeye bağlı olan akılsallar kanunlar/nevâmis içinde gerçekleşirler. Bundan dolayı kanun koyucu, üstün fikri erdemi sayesinde irâdî akılsalların en yüksek mutluluğun elde edilmesini sağlayacak bir tarzda bilfiil varlığa getirilmeleri için gerekli olan şartları keşfetme kabiliyetine sahip olan kimsedir. Kanun koyucu ancak irâdî akılsalları idrak ettikten sonra onların şartlarını keşfetmek durumunda olduğu açıktır. O daha önce akli ile en yüksek mutluluğu idrak etmeden başkalarını en yüksek mutluluğa yöneltmesini sağlayacak şartları keşfedemez. Bu şeyler daha önce felsefeyi elde etmiş olmadan akılsal olamazlar ve böylece de kanun koyma sanatı en yüksek siyasi görevi elinde bulunduramaz. O halde sanatının hizmetkar bir sanat değil, hâkim bir sanat olmasını istiyorsa kanun koyucunun filozof olması gerekir. Aynı şekilde nazarî erdemleri kazanmış olan bir filozofun eğer bu erdemleri başkalarında bu başkalarının imkanları ölçüsünde fiilen varlığa getirme kudreti yoksa, onun nazarî erdemlerden

52 • FÂRÂBÎ'NİN SİYÂSET FELSEFESİNDE PEYGAMBERİN YASA KOYUCULUĞUNUN TEMELİNDE MÜTEHAYYİLE GÜCÜ

kazanmış olduğu şeylerin hiçbir geçerliliği yoktur. Ancak eğer o fikri erdeme sahip değilse, iradeye bağlı akılsalların kendileri sayesinde bilfiil varlığa gelecekleri durum ve şartları keşfedemez. Fikri erdemin ise amelî erdem olmaksızın onda mevcut olması imkânsızdır. Ayrıca başkalarını ikna etme ve onlara şeyleri misalle gösterme kudreti olmaksızın onun bu erdemleri onlarda imkânları ölçüsünde varlığa getirmesi mümkün değildir.²³

İnsan nazarî kuvvesiyle küllî bilgileri idrak etmeksizin amelî kuvvesiyle bunları bilfiil uygulamaya geçirmesi mümkün değildir. Daha önceki kısımlarda aklın tikel olayları idrak etmesinde fikrî kuvvenin esas olduğunu ifade etmiştik. Fârâbî buna da vurgu yapmaktadır. İdrak edilen hakikatlerin misallerle insanlara anlayacakları şekilde ulaştırılması ise ancak mütehayyile ile mümkün olmaktadır. Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta Fârâbî'nin, nazarî ve amelî akıl kuvvelerinin yasa koyuculukta küllî ve cüz'î şeyleri idrak etmesinin mütehayyileden önce olması gerektiğini vurgulamasıdır. Burada aklî öncelikle kastedilenin zâtî bir öncelik olduğuna dikkat çekmek isteriz. Aklî idrak gerçekleştikten sonra mütehayyile temsil yoluyla idrak edilen şeyleri vahiy/kanun olarak ifade edebilecektir. Yani idrakin temsilden önce olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yasayı, küllî hakikatler çerçevesinde idrak etmek için nâtuka gücü, her seviyeden insana anlayabilecekleri şekilde ulaştırmak için ise mütehayyile gücü gereklidir. Hakikat bilgisini tüm insanlara ulaştırabilmek de bir siyâsettir. İlerleyen dönemlerde ayrışacak olan bu iki temel özellik Fârâbî'nin siyâset düşüncesinde İlk Başkan'da birleşmektedir. İlk Başkan'ın öncelikle bu iki özellik açısından toplumun en yetkini olması gerekmektedir. İlk Sebep'in tüm âlemin ve düzenin yaratıcısı olması gibi, İlk Başkan da başka bir insan tarafından yönetilmeyen erdemli şehrin ilk yöneticisi, mamur dünyanın tamamının

²³ Fârâbî, *Tahsîlu's-Saâde*, thk. Ali Bu Mülhim (Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1995), 91. Yöneticinin tümel bilgileri tikel durumlara uygulayabilme kabiliyeti hakkında bkz: Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm*, thk. Ali Bu Mülhim (Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1996), 81. Fârâbî'nin bu türden ifadeleri küllî bilgilere aklıyla vakıf olan filozofu peygamberden üstün tuttuğu şekilde yorumlanmıştır. Ancak kendisinde filozofluk özelliğini taşıyan peygamber için mükemmel bir mütehayyileye sahip olmasını ilave bir durum olarak düşünüp tersinden bir okuma da yapabiliriz. Hakikati def'aten kavrayan nebînin, bunları kitlelerin anlayabileceği şekilde temsili olarak ifade edebilmesi ilave bir kabiliyet ifade etmektedir. Hakikati hem üstün mütehayyile kuvvesiyle hem de uygulamalarıyla ve örnekliliğiyle insanlara ulaştırabilmek üstün bir ahlâkî yetkinliği de gerektirmektedir. İlhan Kutluer, *Felsefe Tasavvuru* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 170.

yöneticisidir.²⁴ Fârâbî'nin daha sonra farklı yerlerde ifade ettiği devlet başkasına ait nitelikler, filozof peygamberlik, yani mütehayyilesi ve nâtika gücü kuvvetli olma, cevâmiu'l-kelim olma, bedensel olarak sağlıklı olma esasları etrafında ayrıntılandırılmaktadır. Burada Fârâbî İlk Başkan'ın yönetiminin bütün dünya insanları için olduğuna dikkat çekmektedir.

Fârâbî İlk Başkan için nâtika ve mütehayyile gücünün yetkinliğini filozof peygamberlik şeklinde şöyle ifade eder:

Faal Akıl'dan gelen feyiz, akletme gücünün iki parçasında yani, nazarî ve amelî parçalarında ve ardından da onun mütehayyile gücünde hâsıl olduğunda, bu insan kendisine vahyedilen bir kimse olur. Böylece Allah, Faal Akıl aracılığıyla ona vahyeder. Allah'tan Faal Akıl'a taşan şeyi, Faal Akıl müstefad akıl aracılığıyla bu insanın münfail aklına sonra da mütehayyile gücüne taşırır. Bu insan Faal Akıl'dan münfail aklına taşan şey sayesinde bir hakîm, bir filozof ve ilâhî nitelikli bir akıllı kullanan mükemmel bir düşünür/müteakkil olur. Yine Faal Akıl'dan mütehayyile gücüne taşan şey sayesinde de bir nebî ve ileride olacak şeylere ilişkin bir uyarıcı/münzir ve hâlihazırda var olan tikellerle ilgili bir haber verici olur. Bunları kendisinde bulunan ilahi bir akıl sayesinde gerçekleştirir.²⁵

Burada İlk Başkan olarak nebînin vahyin her iki türüne de muhatap olabilecek seviyede yetkin, “ilâhî bir akıl” sahibi olması gerektiği ifade edilmektedir. Nâtika gücünün yetkinliği sayesinde Faal Akıl'la irtibat kurabilmesi filozof olmasını, mütehayyilesinin yetkinliği sayesinde feyiz alabilmesi de nebi olmasını sağlamaktadır. İlk Başkan'ın yasa koyuculuğunun temelinde her iki niteliğin de bulunması gerekmektedir. Ayrıca Fârâbî bu ifadeleriyle, hikemi bilgi ile tayayyülî bilgiyi merkeze alarak İlk Başkan'ın şahsında din ile felsefeyi uzlaştırmış olmaktadır.

24 Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 198. Erdemli siyasi yönetim, tüm sakinlerinin nefislerine şifâ olan bir yönetimdir. Tabip bedenleri, devlet adamı nefisleri tedavi eder. Bedenin sağlığı mizacın dengesi ile şehrin sağlığı halkın ahlâki alışkanlıklarının dengede olması ile mümkündür. Charles E. Butterworth, “Ahlâk ve Siyâset Felsefesi”, çev. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesine Giriş*, ed. Peter Adamson - Richard C. Taylor (İstanbul: Küre Yayınları, 2008), 304- 305.

25 Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 198. Fârâbî ve Platon'un siyâset felsefesinde filozofun yeri ve önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Çapku, “İnsanın Yetkinleşmesi Açısından Platon ve Fârâbî'nin Siyâset Felsefesinde Filozofun Yeri”, *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları* 30 (2016).

54 • FÂRÂBÎ'NİN SİYÂSET FELSEFESİNDE PEYGAMBERİN YASA
KOYUCULUĞUNUN TEMELİNDE MÜTEHAYYİLE GÜCÜ

Hükümdar, hakikati tümel ve burhânî bilgiyle bilen filozoftur. Ancak bu bilgisiyle tebasını irşad edebilecek midir? Çoğunluk ne tür bilgiyle öğrenmeye müsaittir? Fârâbî nazarî akılla bilinen şeylerin tahayyül yoluyla insanlara ulaştırılması hususunda ise şunları söyler:

Nazarî ilimlerle ispat edilmiş olan nazarî şeyleri temsil eden misaller çoğunluğun ruhunda meydana getirilip onların bu misalleri tasdik etmeleri sağlandığında ve amelî şeyler, varlıklarını mümkün kılan şartlarla birlikte çoğunluğun ruhunda hâsıl olup, başka bir şey yapmalarına engel olacak bir biçimde onların ruhuna hâkim olduklarında, nazarî ve amelî şeyler gerçekleşmiş olurlar. Bu şeylerin kendileri kanun koyucunun ruhunda buldukları zaman *felsefe*, çoğunluğun ruhunda bulunduklarında ise *din/milledirler*. Çünkü yasa koyucu bu şeyleri bildiğinde onlar ona kesin içgörü/basira ile malum olmuşlardır. Oysa çoğunluğun ruhunda hâsıl olan, tahayyül ettirme ve ikna yoluyla meydana gelir. Bu şeyleri tahayyül ettiren de kanun koyucu olmakla birlikte o ne bu hayalleri ne de iknai delilleri kendisi için meydana getirmiş değildir. Kendisi ile ilgili olarak onlar kesindirler. Bu hayalleri ve iknai delilleri oluşturan (ihtirâ) odur. Ama bunları kendi ruhunda bir din olarak kendisi için tesis etmek amacıyla yapmamıştır. Bu hayaller ve iknai delilleri başkaları için tahayyül etmiştir. Kendisi ile ilgili olarak ise onlar kesindirler. Onlar başkaları için bir dindir. Kendisi için felsefedir. Hakiki felsefe ve hakiki filozof işte budur.²⁶

Dinle, felsefede ortaya koyulan teorik ve pratik şeylerin, ikna etme veya hayal ettirme yoluyla yahut ikisiyle birlikte halkın anlayabileceği tarzlarda onlara öğretilmesi amaçlanmaktadır.²⁷ Peygamber misallerle insanlara tebliğ ettiği şeylerin hakikatlerine vakıftır. Bu noktada din, bu hakikatleri insanlara ulaştırabilme noktasına önemlidir. Yasalar öncelikli olarak bilinmesi gereken bu tümel değerlerin insanlar için uygulanabilir hale gelmesidir.

²⁶ Fârâbî, *Tahsilü's-Saâde*, 94, 95. Fârâbî yasa koyuculuğu sadece mütehayyile gücünün yetkinliğine dayandığında şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: Tarih içerisinde peygamber olmadığı halde tarihte büyük topluluklar kuran, yasalar vaz'eden etkili devlet adamları var olagelmıştır. Dolayısıyla yasa yapma payesi neden peygamberle sınırlandırılın? Bu şekilde düşünüldüğü takdirde de "Peygamberden sonra da mütehayyilesi güçlü başka yöneticiler gelebilir mi?" sorusu gündeme gelmektedir. Bu husustaki tartışma alanları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Türker, *İslam'da Metafizik Düşünce*, 258-259.

²⁷ Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*, çev. Muhittin Macit - Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018),149.

Felsefedeki küllî hakikatler, din ile insanlara ulaştırılabilmektedir. Bununla birlikte din, felsefenin küllî idraki içerisinde ele alınıp değerlendirilmiştir. Din, felsefede kesin delillerle ortaya çıkarılan bilgilerin temsîlî anlatım ve örneklerini ihtiva etmektedir. Bu sebeple nebî hem filozof hem de peygamber olmalıdır.²⁸ Farklı kabiliyet ve anlayışlardaki toplumlara küllî hakikatleri ulaştırmak ve bu kaideler çerçevesinde toplumu yönetmek nebînin görevidir. Bu durumda nebî vahye dayalı bir şekilde toplumu düzene koyma görevinin sahibi olarak yasa koyucu olmaktadır. Dolayısıyla felsefenin koyduğu küllî hakikatler din/vahiy ile tikel olayları ve toplumları düzene koyan yasalara dönüşmektedir. Peygamber öncelikli olarak küllî hakikatleri idrak edecek en üst seviyede hikmet sahibi olmalıdır. Bu üst hakikatleri insanların anlayış seviyelerine göre ifade edebilmek içinse nebî olmalıdır. Vahiyle gelen yasalar aynı zamanda toplumu sevk ve idare edebilmesinin, siyasi bir yapı oluşturabilmesinin de temelini oluşturmaktadır. Yasa koyuculuğun temelinde, küllî hakikatleri bilmek ve bunları insanlara ulaştırmakla görevli olan İlk Başkan *filozof peygamber* olmak durumundadır.

Felsefe tarafından delillendirilen ve küllî ilkeleri ortaya konulan hakikatler din sayesinde zaman mekân ve muhatap göz önünde bulundurularak farklı şartlar ve kayıtlar altında pratiğe dökülebilir hale getirilmektedir. Bu sebeple Fârâbî, herhangi bir zamanda felsefe yönetimin bir parçası olmaktan çıkarsa erdemli şehrin hükümdarsız kalacağını ve yok olmaya mahkûm olduğunu vurgular. Dindeki teorik ilkelerin asıllarının felsefede olduğu ifadesi, nebevî hükümlerin nesiller boyunca yaşanabilir hale gelmesini de mümkün kılmaktadır.

Fârâbî bu teorisiyle nübüvveti metafiziğe mülhak hale getirmiştir. Fârâbî sisteminde anlamın insanın kemalini mümkün kılacak görüş ve davranışlara nesnel bir şekilde dönüşebileceği yegâne devlet, bir peygamber tarafından inşa edilen erdemli devlettir. Peygamberlik öğretisi, hiçbir insan ferdine tanınmayan, insan hayatını hakikat bilgisine göre inşa etme ayrıcalığını bir peygambere verir. Teorinin başarısı, nübüvveti, insanlardaki ortak bir güç olan mütehayyileye dayalı olarak açıklamasında yatar. Fârâbî'nin bu teorisi, Hz. Muhammed ve asr-1 saadet dönemini model olarak almaktadır. Dolayısıyla bu

²⁸ Fârâbî'nin ilk başkanı filozof peygamber olarak niteleyişini, Şii ulema imamet anlayışına delil olarak yorumlamaktadır. Filozof olması onun vahyin hakikatine yani batınına ilişkin bilgisini ifade etmektedir. Nübüvvet ise, hakikatleri sıradan insanların anlayabileceği şekilde temsillerle (vahyin zahiri ile) ifade etmesi manasına gelmektedir. Fârâbî'nin İlk Başkan düşüncesinin, Şii imamet fikri açısından yorumlanması hakkında örnek bir metin olarak bkz: Fauzi M. Najjar, "Fârâbî'nin Siyâsi Felsefesi ve Şiilik", çev. Mehmet Dağ, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20 (1975).

teori ütöpik bir devlet anlayışı değil, tam tersine bir uygulamayı esas alarak hakikat bilgisine uygun yaşama ilişkin bir teklifte bulunmaktadır.²⁹

Fârâbî kabiliyetleri itibariyle farklı yaratılan insanların başkan tarafından durumlarına göre farklı eğitime tabi tutulması gerektiğini ifade eder.³⁰ İnsanların çoğunun fitraten yahut alışkanlık itibariyle mevcutların ilkelerini, onların mertebelerini, Faal Akl'ın ve ilk yönetimin nasıl olduğunu kavrama ve tasavvur etme kudretine sahip olmadıklarını belirtir. Bu sebeple başkanın kendisi bu şeylerin hakikatlerini tasavvur etmekle birlikte insanlara taklitleriyle hayal ettirerek göstermeli, öğretmelidir.

Fârâbî'nin şu ana kadarki açıklamalarından yola çıkarak yasa koyuculuk açısından yöneticileri mütehayyile ve nâtuka gücü itibariyle üç grupta değerlendirebiliriz:

Birincisi hakikatin bilgisine sahip olan, mevcutların hakikatlerini akli seviyede bilen filozoftur. Siyasi varlık alanının üzerine inşa edildiği ma'küllari bilen filozof böylelikle, temel ahlâki ve siyasi ilkeleri kavrayabilir. Ancak filozof yasa vaz'edemez. Çünkü yasa vaz'etmek toplumda yaşayan insanların seviyelerine göre nazarî bilgiyi, ahlâki ve hukuki kurallara dönüştürmek demektir. Bu maharet felsefe tahsiliyle öğrenilen bir şey değildir. İkinci gruptaki insanlar ise mevcutların hakikatlerine ilişkin genel bir idrake sahip olmakla birlikte asıl itibariyle bu hakikatlerin hayal gücündeki temsillerini bilen peygamberlerdir. Bu hayal gücü doğuştan gelen üstün bir hayal (mizaç) gücüdür. Bu gruptaki peygamberler ma'küllerin uygulamasını bilirler ve toplumda farklı seviyelerden insanlara hitap edebilirler. Üstün hayal güçleri sayesinde yasaları belli bir toplumsal çevrede üretebilirler ancak yasa vaz'etme kabiliyetine sahip değildirler. Bir toplumu yeni baştan kuracak inanç ve davranış ilkelerini belirleme, hayal gücünün ötesinde nazarî ve amelî felsefedeki ma'küllerin bilinmesini gerektirir. Üçüncü grup ise hem hakikat bilgisini hem de üstün hayal gücünü bir arada bulunduran *filozof peygamber*dir. Hem ma'külleri hem de bu ma'küllerin hayaldeki cismani tahakkukunu bilir.³¹ Fârâbî hakikat bilgisine uygun bir siyasi ve toplumsal düzen inşa etme, yani yasa vaz'etme ve uygulama becerisini bu filozof peygamberlere has görmektedir. Bu sebeple filozof peygamber kategorisi siyâset teorisinde bir mihenk taşıdır. Filozof peygamber

²⁹ Türker, *İslam'da Metafizik Düşünce Kindi ve Fârâbî*, 257, 260. Fârâbî'nin nübüvvet teorisinin doğu ve batıda etkili olduğu düşünürler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Medkur, "Fârâbî", 59.

³⁰ Fârâbî, *Siyâsetü'l-Medeniyye*, 130.

³¹ Bu üç grup hakkında tafsilatlı bilgi için bkz: Türker, *İslam Felsefesine Konusal Giriş*, 241-243.

hakikat bilgisi sayesinde hayalindeki temsillerin ifade ettiği ma'kûlleri, temsillerin tahayyülü sayesinde insanların bu ma'kûllerle irtibatını kurabilir. Bu sebeple yöneticinin hem ma'kûl hakikatleri hem de onların hayaldeki sûretlerini bilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Fârâbî'nin siyâset düşüncesi yasa koyuculuğun merkezinde yer alan nübüvvet fikri etrafında şekillenmektedir. Faal Akıl'la irtibatlı olarak ayaltı âlemdeki düzeni tesis edecek olan yasaları vaz'eden nübüvvet teorisi siyaset düşüncesinin belkemiğini oluşturmaktadır. Ayüstü âlemi oluşturan mufarık akıllardan taşan feyiz, nebînin mütehayyilesi vasıtasıyla ayaltı âlemi de inşa etmektedir. Zira bu âlemin inşası anlamında "siyâset", feyze bağlı olarak nebînin getirdiği yasalar etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla Faal Akıl'dan feyiz alan İlk Başkan, toplumun en yetkin kişisi olarak yöneticilik görevini vahye göre ifa etmektedir. Sudûr hiyerarşisinde Faal Akıl'la kurulan feyiz ilişkisi aynı zamanda İlk Sebep'le de bağlantı kurmak anlamına gelmektedir. İnsan için yetkinlik bu hiyerarşiye dâhil olabilecek seviyeye gelmektir. Devletin amacı toplumu en yüce mutluluğa ulaştırmaktır. Mutluluğa ise metafizik idrake ulaşmak ve buna uygun hayat sürmekle elde edilen yetkinlikle ulaşılır. Bu gaye üst ilkelerden gelen yasalar çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Yasa koyucu olarak peygambere olan ihtiyaç iki temele dayandırılmaktadır: Birincisi nebî, normal insanların idrak edemeyeceği seviyede farklı alanlara dair bilgi/yasa getirmektedir. Allah'ın sıfatları, mead konuları gibi tam olarak künhüne vakıf olamadığımız konularda bizi tahkim etmektedir. İkinci olarak tab'en medeni bir varlık olan insanın ahlâki ve toplumsal hayatını inşa eden kurallar da nebînin getirdiği yasalar etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla nübüvvet etrafında şekillenen yasalar hem epistemolojik hem ontolojik bir ihtiyaçtır. Fârâbî'nin sisteminde İlk Başkan'ın şahsında ortaya çıkan bu yasalar sadece onun içinde bulunduğu toplumu değil tüm insanlığı ikmal etmektedir.

Fârâbî'nin düşünce sisteminde üst ilkelerle kurulan irtibat neticesinde insanın metafizik hakikatlere ulaşmasını sağlayan idrak yetileri içerisinde mütehayyile kuvvesi önemli bir yeri haizdir. Yukardan aşağı sudûrla gerçekleşen var oluş serüveni, peygamberin üstün idraki ile aşağıdan yukarı devam ederken her iki âlemde de düzen tesis edilmiş olmaktadır. Mütehayyile gücünün nefsin kuvveleri içerisindeki fonksiyonu duyulurlardan gelen verileri düzenlemek ve depolamaktır. Aynı zamanda akıldan kendisine gelen manaları da kendi kabiliyetine göre alır ve düzenler. Ancak, bedenle irtibatlı bir kuvve olduğu için ya-

pısı itibariyle ma'kûlleri olduğu gibi kabul edemez. Bu durumda akletme gücü kendisinde bulunan ma'kûlleri ona verdiğinde, onları duyulur sûretler şeklinde algılayarak taklit eder. Mütehayyilenin Faal Akıl'dan ma'kûlleri alması da aynı şekilde taklit yoluyla gerçekleşmektedir. Normal insanlar mütehayyile kuvvelerinin durumuna göre taklidi farklı seviyelerde yaparlar. Ancak mütehayyilesi yetkin olan peygamber için taklit mislini getirmek şeklinde (temsil) gerçekleşir. Temsil aynıyla, dışta nasıl somutlaşıyorsa öylece teşahhus etmektedir. Üst ilkelerden gelen manalar dışta nasıl tahakkuk edip cisimleşiyorsa, manalar nebînin mütehayyilesinde öylece temsil edilmektedir. Yasaları oluşturan vahyin mütehayyilede teşahhus etmesi bu şekilde olmaktadır.

Fârâbî, peygamberin mütehayyilesinin yetkinliğini, hem uyku hem de uyanıklık durumlarında metafizik dünyanın etkisine her an açık olması, taklidin temsil şeklinde gerçekleşmesi olarak açıklar. Bu tür bir yetkinlik için, nebînin mütehayyilesinde normal insanlarda bulunmayan bir *fazlalık* bulunduğunu belirtir. Peygamberin mütehayyilesinin mükemmelliğine bağlı olarak ma'kûlü olduğu gibi tahayyül edebilmesi, onun vahyi Faal Akıl'dan alması ve insanlara ulaştırması noktasında son derece önemlidir. Nasıl ki sudûrda anlam nesneleşiyorsa, bu anlam peygamberin mütehayyilesinde hükümlere dönüşmektedir. Burada nebînin herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir, onun mütehayyilesi manayı def'aten almakta ve müşahhas hale getirmektedir.

Fârâbî yasa şeklinde ifade ettiğimiz vahyin iki şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Birincisinde Faal Akıl, münfail akla feyezan eder ve müstefad akıl seviyesine getirir. Natıka kuvvesindeki bu bilgi daha sonra mütehayyileye intikal eder. Bu şekilde yetkin bir akılla küllî bilgilere muhatap olan kişi *filozof/hakîm*dir. İkincisinde ise, Faal Akıl kişinin mütehayyilesine feyezan eder, bu kişi de *peygamberdir*. Peygamberler de bilcümle hakikat bilgisine sahiptirler. Onlarda, herhangi bir bilimsel yönteme ihtiyaç duymadan ma'kûllerin temsillerini def'aten alabilecek istisnai bir mütehayyile kabiliyeti bulunmaktadır. Filozof, Faal Akıl'dan aldığı bilgileri burhânî metotla aktarırken, peygamber aynı bilgileri temsille ve iknâf yöntemle aktarır.

Fârâbî vahye muhatap olan insanları, aklının ve mütehayyilesinin yetkinliğine göre Faal Akıl'la muhatap olan filozoflar ve peygamberler şeklinde iki kategoride ele almaktadır. Filozoflar, hakikatin bilgisine sahip olan, mevcutların hakikatlerini akli seviyede bilen insanlardır. Yetkin akıl sahibi filozof bu şekilde, temel ahlâki ve siyasi ilkeleri kavrayabilir, ancak yasa vaz'edemez. Çünkü yasa vaz'etmek farklı seviyelerdeki insanların durumlarına göre nazarî bilgiyi, ahlâki ve hukuki kurallara dönüştürmek şeklinde gerçekleşir. Bunu

yapabilmek için sadece nazarî bilgi yeterli değildir. Vahye muhatap olan ikinci gruptaki peygamberler ise mevcutların hakikatlerine ilişkin genel bir idrake sahip olmakla birlikte temelde üstün mütehayyileleriyle bu hakikatlerin temsillerini bilmektedirler. Peygamberler ma’kûlleri temsiller yoluyla toplumda farklı seviyelerden insanlara aktarabilirler. Üstün hayal güçleri sayesinde yasaları belli bir toplumsal çevrede üretebilirler ancak tüm insanlığa hitap edecek yasaları vaz’etme kabiliyetine sahip değildirler. Bunun için nazarî ve amelî felsefedeki ma’kûllerin bilinmesi gereklidir. Vahyin yasa olarak tahakkukunda *İlk Başkan*’ın hem üstün bir nâtika gücünü hem de yetkin bir mütehayyileyi bir arada bulunduran *filozof peygamber* olması gerekmektedir. Fârâbî hakikat bilgisine uygun bir siyasi ve toplumsal düzen inşa etme, yani yasa vaz’etme ve uygulama becerisini bu filozof peygamberlere has görmektedir. Natika gücü ile elde edilen külli hakikatler ancak yetkin bir mütehayyilenin temsil kabiliyeti ile yasalar şeklinde vaz’edilebilecek ve toplumu inşa edebilecektir. Filozof peygamber şeklinde nitelediği İlk Başkanlık makamı ahlâkî ve siyâsî yetkinliğin zirvesidir.

Kaynaklar/References

- Aristoteles. *De Animal/Ruh Üzerine*. çev. Zeki Özcan. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Arnaldez, Roger. “Fârâbî’nin Felsefî Sisteminde Nefs ve Âlem”. çev. Hayrani Altıntaş. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1978), 349-358.
- Aydın, Mehmet. “Bir Medeniyet İnsanı (Filozofu) Olarak Fârâbî”. *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*. 5 Cilt. ed. Bayram Ali Çetinkaya. 643-650. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Aydın, Salih. “Fârâbî’nin Sisteminde Nübüvvet ve Filozofi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2011), 287-300.
- Aydınlı, Yaşar. “Fârâbî’nin Siyâset Felsefesinde “İlk-Başkan (er-Reîs el-Evvel)” Kavramı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 291-302.
- Aydınlı, Yaşar. “Fârâbî’nin Nübüvvet Öğretisi”. *İslâmî Araştırmalar* 2/8 (1988), 35-49.
- Aydınlı, Yaşar. *Fârâbî’de Tanrı-İnsan İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Aydınlı, Yaşar. *Fârâbî*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Bayraktar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Butterworth, Charles E. “Ahlâk ve Siyâset Felsefesi”. çev. Cüneyt Kaya. *İslam Felsefesine Giriş*. ed. Peter Adamson - Richard C. Taylor. 293-315. İstanbul: Küre Yayınları, 2008.
- Çapku, Ahmet. “İnsanın Yetkinleşmesi Açısından Platon ve Fârâbî’nin Siyâset Felsefesinde Filozofun Yeri”. *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları* 30 (2016), 897-915.
- Durak, Nejdî. *Platon ve Fârâbî Felsefesinde Erdem Kavramı*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009.
- Durusoy, Ali. *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*. İstanbul: İFAV, 1993.
- Eflatun, *Timaios*. çev. Erol Güneş - Lütfî Ay. İstanbul: Çağdaş Yayıncılık, 2001.
- el-Fârâbî, Ebu Nasr. “el-Mesâilü’l-Felsefiyye ve’l-Ecvibetü anhâ”. *el-Mecmû*. Kahire: y.b., 1907.

60 • FÂRÂBÎ'NİN SİYÂSET FELSEFESİNDE PEYGAMBERİN YASA
KOYUCULUĞUNUN TEMELİNDE MÜTEHAYYİLE GÜCÜ

- el-Fârâbî, Ebu Nasr. *Tahsîlu's-Saâde*. thk. Ali Bu Mülhim. Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1995.
- el-Fârâbî, Ebu Nasr. *İhsâu'l-Ulûm*. tahk. Ali Bu Mülhim. Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1996.
- el-Fârâbî, Ebu Nasr. *Medînetü'l-Fâzıla*. çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- el-Fârâbî, Ebu Nasr. *Kitâbu'l-Hurûf*. çev. Muhittin Macit - Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- el-Fârâbî, Ebu Nasr. *Kitâbü'l-Mille*. çev. Yaşar Aydın, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019.
- el-Fârâbî, Ebu Nasr. *Siyâsetü'l-Medeniyye*. çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2020.
- Gutas, Dimitri. "İbn Sînâ Felsefesinde Hayal-Oluşturucu Güç (El-Mütehayyile) ve Aşkım Bilgi". çev. M. Cüneyt Kaya. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/2 (2008), 159-174.
- İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ/et-Tabîyyât/en-Nefs*. thk. G. C. Anawati. Kahire: y.b., 1975.
- Kaya, M. Cüneyt, "Peygamberin Yasa Koyuculuğu: İbn Sînâ'nın Amelî Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27/2 (2009), 57-91.
- Kaya, Mahmut. "Fârâbî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12/ 145-162. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Kutluer, İlhan. *Felsefe Tasavvuru*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Medkur, İbrahim. "Fârâbî". çev. Osman Bilen. *Klasik İslam Filozofları ve Düşünceleri*. ed. M. Muhammed Şerif. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Najjar, Fauzi M. "Fârâbî'nin Siyâsi Felsefesi ve Şiilik". çev. Mehmet Dağ. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 293-306.
- Netton, Ian Richard. *al-Farabi and His School*. London: Routledge, 1992.
- Türker Küyel, Mübahat "Fârâbî ve Siyâset". *IX. Türk Tarih Kongresi 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Türker Küyel, Mübahat. "İbn Sînâ'nın "Al-'Akl Al-Fa'âl"ine Bir Adım Olarak Fârâbî'de Siyâset". *İbn Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı*. der. Aydın Sayılı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Türker, Ömer. *İslam'da Metafizik Düşünce Kindi ve Fârâbî*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Türker, Ömer. *İslam Felsefesine Konusal Giriş*. Ankara: Bilay Yayıncılık, 2020.
- Türker, Ömer - İbrahim Aksu. "Fârâbî Felsefesinin Temel Erdemleri". *Edebali İslâmiyat Dergisi* 2/4 (2018), 51-41.
- Özturan, Hümeyra. *Akıl ve Ahlâk Aristoteles ve Fârâbî'de Ahlâkın Kaynağı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Özturan, Hümeyra. "Fârâbî ve İbn Sînâ'da Amelî Felsefe: Bir Mukayese". *Nazarîyat* 5/1 (Nisan 2019), 1-36.
- Parıldar, Sümeyye. "Fârâbî Felsefesinde Mîzaç Teorisi". *İslâm Düşüncesinde Mîzaç Teorileri*. ed. Zahit Tiryaki - Kübra Bilgin Tiryaki. 79-95. İstanbul: Nobel Yayıncılık, 2016.
- Umut, Hatice. "Fârâbî Felsefesinde İnsanlık Mahiyetinin Taşıyıcı Tikelinden Ahlâk ve Siyâsetin Öznesi Olan İnsana Geçişin Sertüveni". *İnsan nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*. ed. Ömer Türker - İbrahim Halil Üçer. 295-334. İstanbul: İLEM Yayınları, 2019.
- Uysal, Enver. "Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlakî İçeriği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 141-156.